

11. Rosenman R. H. Coronary heart disease in Western Collaborative Group Study. Final follow-up experience of 8 1/2 years / R. H., Rosenman, R. J. Brand, D. Jenkins. — JAMA. 1975 Aug 25. — № 233 (8). P. 872—877.
12. Holmes T. H. The Social Readjustment Rating Scale / T. H. Holmes, R. H. Rache // Journal of Psychosomatic Research. — № 11. — 213 p.
13. Myrtek M. Type A behavior pattern, personality factors, disease, and physiological reactivity: A meta-analytic update / M. Myrtek // Personality and Individual Differences. — 1995. — № 18. — P. 491—502.

ХАРЧЕНКО Д. М.

ФАКТОРЫ ВЛИЯНИЯ НА ПСИХОСОМАТИЧЕСКИЕ РАССТРОЙСТВА

В статье рассматривается роль психосоциальных факторов в этиологии и патогенезе различных психосоматических расстройств. Приведены результаты исследований взаимосвязей психосоциальных факторов с психосоматическими расстройствами.

Ключевые слова: психосоциальные факторы, психосоматические расстройства, психофизиологические механизмы, психосоматические взаимосвязи, индивидуально-психологические особенности.

KHARCHENKO D. M.

EFFECTS ON PSYCHOSOMATIC DISORDERS

In this article on the basis of analysis of foreign and domestic literature highlights the role of psychosocial factors in the etiology and pathogenesis of psychosomatic disorders. In article shows the results of some research the relationship of psychosocial factors and psychosomatic disorders.

Keywords: psychosocial factors, psychosomatic disorders, physiological mechanisms, psychosomatic relationships, individual psychological characteristics.

Стаття надійшла до редколегії 24. 09. 2013 року.

УДК 159.923.3

ХОМУЛЕНКО Б. В.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

РОЛЬОВА СТРУКТУРА ОСОБИСТОСТІ ПСИХОЛОГА

У статті розглянуто рольові теорії особистості, поняття «рольова компетентність», «ролі психолога», уявлення зарубіжних та вітчизняних вчених про ці явища. Представлено методи та результати дослідження рольової структури особистості психолога. За результатами контент-аналізу та анкетування визначена сукупність професійних ролей психолога: «терапевт», «дослідник», «тренер», «діагност», «консультант», «учитель».

Ключові слова: рольові теорії особистості, рольова компетентність, ролі психолога.

Рольова структура особистості як наукова психологічна проблема виявилась у центрі дослідницьких інтересів учених минулого набагато раніше виокремлення психології у самостійну науку, що може розглядатись як прагнення до визначення структури особистості і пов'язано як із вимогами психологічної практики, так і з необхідністю визначення концептуальних положень у межах соціально-філософського знання.

Проблема структури особистості, її сутності та функціональних ролей є однією з провідних у класичних філософських концепціях і пов'язана з проблематикою самовизначення особистості, яка аналізується у контексті знаходження людиною свого місця у світі, тобто своєї рольової позиції. Процес визначення своєї соціально-психологічної ролі реалізується в умовах вибору з урахуванням вимог та норм суспільства.

На думку З. М. Мірошник, рольова структура особистості передбачає реалізацію сукупності соціальних ролей; виступаючи засобом уключення людини у групу і посідаючи певне місце у структурі її життєвого світу, ролі особистості утворюють рольову метаструктуру життєвого світу [3].

У соціально-психологічних концепціях особистості центральною проблематикою є рольова поведінка особистості, представлена об'єктивним та суб'єктивним аспектами функціонування. Об'єктивні характеристики соціальної ролі розкривають відповідні соціальні стандарти рольової поведінки особистості, суб'єктивні – розкривають індивідуальні соціально-психологічні механізми сприйняття та виконання соціальної ролі.

У вітчизняних соціально-психологічних дослідженнях представлено зв'язок між особливос-

тями діяльності особистості та характером її соціальних ролей. Змістовно-функціональна складність діяльності визначає функціонування всієї сукупності соціальних ролей особистості.

Історичний розвиток проблематики вимог до особистості психолога проходив у декілька стадій і відзначений такими тенденціями: переходом від дослідження окремих характеристик та рис психолога до визначення психолого-педагогічних умов формування професійної спрямованості особистості психолога, готовності психолога до професійної діяльності, психологічної культури та професійної етики психолога тощо. Діяльність психолога як професіонала обумовлена сукупністю функціональних обов'язків та завдань, що по суті виступають ролями особистості. Вивчення особливостей рольової структури особистості психолога залишається пріоритетним напрямом психолого-педагогічних досліджень.

Мета дослідження – узагальнити та систематизувати теоретичні підходи до визначення професійних ролей психолога.

Психологічний термін «роль» у науковому плані розроблено ще недостатньо, особливо в аспекті структури особистості. Особистісні аспекти психології ролей висвітлені у рольових теоріях особистості, серед яких слід виділити: теорію символічного інтеракціонізму, теорію психодрами, трансактний аналіз та інші.

Теорія «ролей» у символічному інтеракціонізмі (Дж. Мід, Г. Блумер, Е. Гофман, М. Кун) розглядає основний механізм і структуру особистості, пов'язані з її рольовою сутністю. Особистість у представленій теорії розглядається як сукупність її соціальних ролей. Згідно з цими поглядами, особистість завжди виступає у тій чи іншій ролі, є носієм певних соціальних функцій і суспільних нормативів; виконання ролі має велике значення у розвитку особистості людини, причому в основі соціалізації людини лежить формування її соціальних ролей.

У психодрамі Я. Л. Морено, структура особистості представлена набором ролей. Фундаментальне значення мають такі первинні рольові категорії: соматичні ролі, які визначаються фізіологічними потребами та емоціями особистості; психічні ролі, які виникають у соціальній сфері і розширюють область переживань дитини; соціальні ролі, які задаються структурою соціальних стосунків людини; трансцендентні (інтегративні) ролі, у яких людина здійснює іманентну притаманну світу трансценденцію і приходять до загального погляду на світ. За Я. Л. Мо-

рено, у процесі рольового розвитку особистості відбувається послідовне формування всіх рольових категорій [4].

Згідно з теоретичними поглядами представника концепції трансактного аналізу Е. Берна, структура особистості включає три елементи: екстеропсихіку, неопсихіку та археопсихіку, які проявляються у вигляді трьох Его-станів (ролей): «Батько», «Дорослий», «Дитина». Відповідно до цих Его-станів, особистість розглядається як сукупність особливих станів Его, що проявляються у специфічних станах свідомості і зразках поведінки: «Батько» – стан, що копіює справжніх батьків чи інших авторитетних у дитинстві особистостей, відображає традиції, цінності, норми і правила; «Дитина» – частина особистості, що збереглася від справжнього дитинства і містить афективні комплекси, пов'язані з ранніми дитячими враженнями і переживаннями; «Дорослий» – стан, що здійснює переробку інформації й імовірнісну оцінку для ефективної взаємодії з оточуючим світом, що демонструє тверезість, незалежність і компетентність. Залежно від умов життєдіяльності, особистість знаходиться в одному з Его-станів, який у даний момент є актуальним. Феноменологічно Его-стани виступають як система почуттів, а операційно – як поведінкові патерни [1, с. 18].

Его-стан «Батько» представлений екстеропсихікою, що виступає як психологічний механізм, який полягає у тенденції до жорстко фіксованих стереотипів соціально-психологічного впливу особистості на інших людей, у прагненні присвоїти їм морально-етичні погляди. Его-стан «Дорослий» представлений неопсихікою, функціонує як її психологічний механізм, сутність якого полягає у тенденції до трансформування, перетворення стимулів, тобто зовнішніх соціально-інформаційних впливів на раціональні елементи свідомості шляхом аналізу, диференціації, класифікації цих елементів у відповідні судження, погляди, оцінки та поведінку. Его-стан «Дитина», у свою чергу, функціонує через археопсихіку, тобто психологічний механізм, який передбачає тенденції до імпульсивних реалізацій емоційних та поведінкових актів, що зародилися і були зафіксовані у ранньому дитинстві. У нормі кожен орган (елемент структури) особистості адекватно своїм функціям реагує на ситуації соціальної взаємодії і відповідно викликає той чи інший стан «Я».

Ідентичність особистості, що виступає центральною категорією епігенетичної теорії особистості Е. Еріксона, функціонує через такі

параметри, як центрованість людини на себе, ототожнення з соціальною групою, визначення цінності людини, її соціальної ролі. На думку Е. Еріксона біологічне дозрівання та біологічні спонукання знаходяться у взаємодії з соціальними ролями, очікуваннями та вимогами протягом усього життя людини. На думку Е. Еріксона, саме у ранній юності рольове самовизначення особистісного Я є психологічною умовою формування ідентичності [5].

У рольовій структурі особистості М. Люшера виокремлюються роль-ідол та роль-захист. Автор використовує термін «ідол-Я» у характеристиці прагнення особистості до реалізації власних домагань, підтвердження почуття власної гідності та цінності. З іншого боку, внаслідок страхів та низького рівня впевненості у собі у структурі особистості виокремлюється роль «Страх-Я», яка обумовлює виникнення захисної тенденції у поведінці людини, тобто запускає функціонування «ролі-захисту» [3].

У теорії особистості Дж. Келлі використовується специфічний конструкт, який виступає суб'єктивним засобом, створеним індивідом, перевіреним на його досвіді, завдяки якому він виокремлює, оцінює та прогнозує події, організовує свою поведінку, розуміє інших, конструює систему стосунків та «образ Я». Отже, представлена теорія особистісних конструктів, згідно з якою особистість визначається як організована система конструктів, передбачає інше визначення поняття соціальної ролі, під якою розуміється одиниця соціальної структури, до якої належать індивіди; «форма поведінки, яка логічно виходить з положення про те, що особистість розуміє, як мислять інші люди, пов'язані з нею у її діяльності» [4]. Прийняття ролі, згідно з Дж. Келлі, вимагає усвідомлення індивідом того, яким чином інший індивід інтерпретує явища. На думку автора, ролі можуть не бути спільними, тобто особистості не обов'язково аналізувати виконання ролі для того, щоб бути включеною у соціальні стосунки. Таким чином, у нашому суспільстві переважають однобічні стосунки (наприклад, лікар-пацієнт, психолог-клієнт, учитель-учень) [4].

Рольову природу особистості розкрито у теоріях Г. Саллівана, О. Ранка, у яких визначено певні типи соціальної поведінки, а відтак, і рольові типології. Типології ролей і життєвих сценаріїв у Е. Берна, «стилів життя» А. Адлера мають явну особистісну забарвленість. Особистісні ролі, об'єднуючись у рольові репертуари, визначають рольову своєрідність кожного індивіда. Від на-

повненості та широти репертуару особистісних ролей залежить характер розвитку рольової компетентності, яка виступає ключовою у професійній компетентності психолога.

Сукупність ролей особистості (не лише власних, а і ролей значущих людей) займає певне місце у структурі життєвого світу особистості і створює рольову структуру особистості, а також рольову мета-структуру життєвого світу.

Організація дослідження передбачала реалізацію двох етапів. На першому етапі дослідження проведено вивчення семантичного змісту професії психолога методом контент-аналізу творів студентів. На другому етапі дослідження визначено рольову структуру психолога.

У вибірку досліджуваних увійшли 56 студентів факультету психології та соціології ХНПУ імені Г. С. Сковороди.

За результатами контент-аналізу творів студентів-психологів визначено, що найбільш поширеними ролями психолога виступають: «Терапевт», «Діагност», «Дослідник», «Тренер», «Консультант», «Учитель». Результати дослідження представлено на рис. 1.

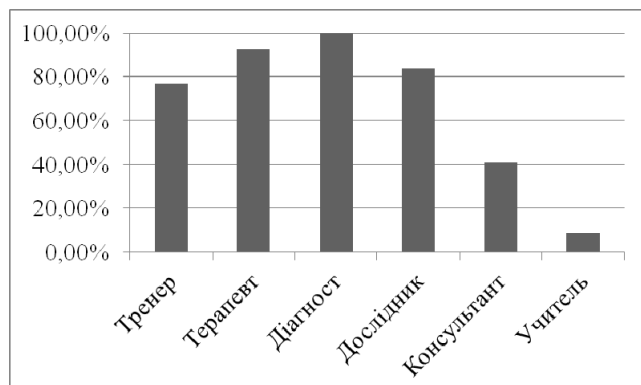

Рис. 1. Частота використання ролей психолога у творах студентів

Встановлено, що у 76,8% респондентів у текстах простежується роль психолога-тренера. Так, на думку студентів, професія психолога передбачає таку складову практичної діяльності, як автор та ведучий тренінгів. Психолог має виступати як коучер та тренер у власній практичній діяльності. 92,8% досліджуваних зазначили, що однією з провідних ролей психолога є роль терпента чи психотерапевта. На функціонування ролі психолога-дослідника вказують 83,9% студентів-майбутніх психологів. Переважна частина представленої категорії студентів обрали у якості провідної професійної діяльності дослідницьку, пов'язану з організацією психологічних експериментів та дослідів, написання наукових статей

та роботу над дисертацією. Усі досліджувані представлені вибірки серед описаних у творах ролей указують на необхідність ролі діагноста у практичній діяльності психолога. 41% респондентів використовують у творах описи консультативної практики психолога у роботі з клієнтом. Серед інших, зазначених у творах студентів ролей провідне місце посідає роль учителя (8,90%). На думку студентів, психолог – це наставник та вчитель для клієнтів, взірць для самовдосконалення та саморозвитку особистості.

Для подальшого вивчення місця кожної ролі у рольовій структурі особистості створено анкету рольової структури особистості психолога, представлену у додатку А.

У нашому дослідженні анкета – методичний засіб для отримання первинної інформації про міру важливості кожної ролі у рольовій структурі особистості вчителя. Для вивчення інтенсивності думок респондентів в анкеті включають відповідну шкалу оцінок (у нашому випадку це шкала Лайкерта).

Застосування цієї анкети має ряд певних переваг порівнянно з розробкою відповідного опитувальника, що обумовлено менш складними вимогами до анкет, дозволяє кількісно визначити міру важливості кожної ролі без використання ранжування. Студенти-психологи мали оцінити такі ролі, як «тренер», «дослідник», «учитель», «терапевт», «консультант» та «діагност», за такими параметрами: «чи є ця роль необхідною для професії психолога?», «чи є ця роль значущою та дієвою для реалізації власної професійної діяльності?», «чи важливим є розвиток та вдосконалення цієї ролі у професійній діяльності?».

Випробовуванням пропонувалася *інструкція*: «Шановний респонденте, оцініть, будь ласка, у балах від 1 до 5, наскільки Ви вважаєте дані висловлювання вірними по відношенню до представлених ролей. При оцінці використовуйте таку шкалу: «зовсім не згоден 1_2_3_4_5_ повністю згоден».

Наступним завданням емпіричного дослідження на цьому етапі було визначення компонентного складу рольової структури особистості психолога. Для виявлення відповідних рольових груп використано ієрархічний кластерний аналіз. Кластерний аналіз здійснено за допомогою пакету програм Statistica 6. 0. Для визначення таксономічних груп використовувалася ієрархічний агломеративний метод (метод древовидної класифікації). Кластеризація реалізована за методом Уорда. Кількість визначених кластерів

визначалась за критерієм «значущого стрибку коефіцієнту злиття».

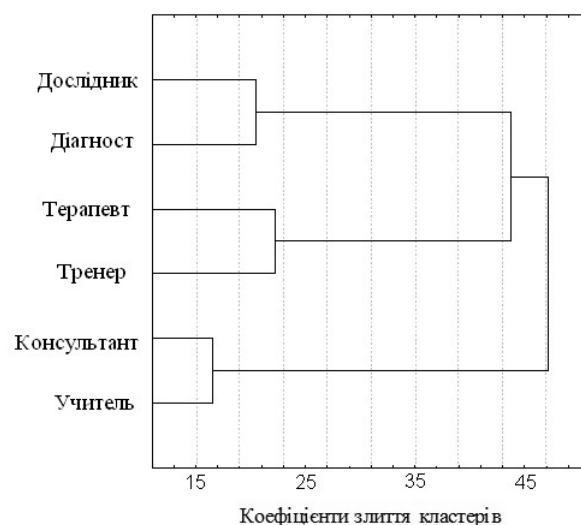

Рис. 2. Кластерна структура ролей, які виконуються психологом.

З рис. 2 видно, що у дендрограмі утворились два кластери, зміст першого розкриває психологічну сутність професії психолога, зміст другого полягає у виконанні функцій наставника або супервізора. У кластери утворені трьома підкластерами. До першого підкластеру ввійшли ролі дослідника та діагноста. До другого ввійшли ролі терапевта і тренера, до третього – консультанта й учителя.

На основі проведеного аналізу виділено три групи ролей: «Дослідницько-діагностична», «Терапевтична» та «Партнерська».

«Дослідницько-діагностична» рольова група визначається сукупністю детермінант, що забезпечують реалізацію психодіагностичної та дослідницької функцій. Сучасний психолог, реалізуючи зазначені функціональні ролі, виступає як діагност, який констатує психологічний факт, та як дослідник (експериментатор, науковець тощо). Саме ці функціональні ролі забезпечують здатність психолога визначити наукову чи практичну проблему, її причинно-наслідковий характер, обрати адекватні психодіагностичні засоби її дослідження, інтерпретувати отримані дані та сформулювати психодіагностичне заключення.

Ролі «Терапевт» та «Тренер» об'єднались в умовну групу «Терапевтична». «Терапевтична» рольова група – це група ролей психолога, яка визначається поєднанням детермінант, що забезпечують здійснення основних професійних обов'язків психолога – надавати психологічну допомогу клієнту, здійснювати психологічний супровід розвитку особистості, корекцію несприятливих психо-

логічних характеристик та формувати сприятливі психологічні риси особистості.

Ролі «Консультанта» й «Учителя» об'єднані у групу «Партнерська». «Партнерська» рольова група визначається вміннями психолога забезпечити психологічний супровід особистості, надавати професійні консультації, бути партнером та наставником у самовдосконаленні особистості клієнта, зразком для клієнта.

Отже, подальше вивчення рольової структури особистості психолога передбачає дослідження взаємодії таких ролей, як «Терапевт», «Діагност», «Дослідник», «Тренер», «Консультант», «Учитель».

Висновки.

У зарубіжних концепціях рольова структура особистості розглядалась переважно у соціально-психологічних дослідженнях, аналіз яких дозволяє розглядати природу особистості у її дуалістичному характері. Особистість є результатом перетинання біологічного, природженого та соціального, набутого. Групове та індивідуальне в особистості поєднується завдяки функціонуванню низки ролей. Роль – це засіб і механізм уключення особистості у групу. Особистісні аспекти психології ролей висвітлено у рольових теоріях особистості, серед яких слід виділити: теорію символічного інтеракціонізму, теорію психодрами, трансактний аналіз та інші.

Для вітчизняної психології характерним є розгляд та вивчення особистості у контексті соціального, культурного та історичного простору. У межах діяльнісного підходу особистість – це свідомий суб'єкт, який посідає певне місце у суспільстві та виконує соціально корисну суспільну роль. Структура особистості – це складно організована ієрархія окремих властивостей, блоків (спрямованості, здібностей, характеру тощо) та системних світоглядних властивостей.

У психолого-педагогічних дослідженнях професійна роль психолога розглядається переважно з позицій визначення особливостей його професійних функціональних обов'язків та структури діяльності. За результатами контент-аналізу творів студентів «Моя професія» встановлено, що рольовий репертуар психолога представлено такими функціональними ролями, як «Терапевт», «Дослідник», «Діагност», «Тренер». Рольова структура особистості психолога представлена такими рольовими групами, як «Дослідницько-діагностична» (ролі «Дослідник» та «Діагност»), «Терапевтична» (ролі «Терапевт» та «Тренер») та «Партнерська» (ролі «Консультант» та «Учитель»).

Список використаних джерел

1. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Люди, которые играют в игры /Эрик Берн /Пер. с англ. / под редакцией Н. Бурыгиной, Р. Кучкаровой. — М. : Апрель Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2002. — 640 с. (Серия «Психологическая коллекция»).
2. Люшер М. Сигналы личности / М. Люшер. — Воронеж: НПО МОДЭК, 1993. — 160 с.
3. Мірошник З. М. Структура особистості вчителя початкових класів: рольовий підхід [Монографія] / Зоя Мірошник. — Харків: ФЛП Шейнина Е. В., ХНПУ, 2011. — 306 с.
4. Хьелл Л. Теории личности/ Л. Хьелл, Д. Зиглер. — СПб. : Питер, 2003. — 608 с.
5. Эриксон Э. Детство и общество / Э. Эриксон. — СПб. : «ЛЕНАТО», «АСТ», Фонд «Университетская книга», 1996. — 592 с.

Додаток А

Анкета для визначення компонентів рольової структури особистості психолога

Інструкція: Шановний респонденте, оцініть, будь ласка, у балах від 1 до 5, наскільки Ви вважаєте дані висловлювання вірними по відношенню до представлених ролей. При оцінці використовуйте наступну шкалу:

«зовсім не згоден 1_2_3_4_5_ повністю згоден».

1. Чи є ця роль необхідною для професії психолога?
2. Чи є ця роль значущою та дієвою для реалізації власної професійної діяльності?
3. Чи важливим є розвиток та вдосконалення цієї ролі у професійній діяльності?.

№ п/п	Зміст виконуваних професійних ролей	Відповіді			Сума балів
		1	2	3	
1	Терапевт – той, хто здійснює психологічне консультування та корекцію				
2	Діагност – той, хто здійснює психологічну діагностику				
3	Дослідник – науковець, що встановлює закономірності психічного розвитку особистості				
4	Тренер – фахівець, що займається психологічним навчанням та розвитком особистості				
5	Учитель – наставник, що навчає, бере шефство, передає досвід				
6	Консультант – той, хто допомагає у вирішенні проблем та прийнятті рішень				

ХОМУЛЕНКО Б. В.**РОЛЕВАЯ СТРУКТУРА ЛИЧНОСТИ ПСИХОЛОГА**

В статье рассмотрены ролевые теории личности, понятия «ролевая компетентность», «роли психолога», представления зарубежных и отечественных ученых об этих явлениях. Представлены методы и результаты исследования ролевой структуры личности психолога. По результатам контент-анализа и анкетирования определена совокупность профессиональных ролей психолога: «терапевт», «исследователь», «тренер», «диагност», «консультант», «учитель».

Ключевые слова: ролевые теории личности, ролевая компетентность, роли психолога.

KNOMULENKO B. V.**ROLE STRUCTURE OF PSYCHOLOGIST'S PERSON**

The article deals with the role personality theory, terms "role-competence", roles of psychologist, presentation of foreign and domestic scholars on these phenomena. Experimental methods and results for the study of psychologist's personal roles are shown. The results of content analysis and testing defined sets of roles psychologist: "therapist", "researcher", "coach", "diagnost", "consultant", "teacher".

Keywords: role theories of individual, role-competence, roles of psychologist.

Стаття надійшла до редколегії 11. 08. 2013 року.

УДК 159.922.73:616.89-441.44-053.6

ЦАРЬКОВА О. В., РАБОТА Т. О.

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ
СУЇЦИДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ ТА ЮНАКІВ**

У статті представлено теоретичний огляд соціально-психологічних аспектів суїцидальної поведінки підлітків та юнаків. Акцентується увага на причинах виникнення бажання самогубства та особливостях поведінки молодих людей. Висвітлюється проблема спілкування підлітка, який чинив спроби самогубства з сім'єю. Також розглядається психологічна підтримка та допомога підліткам та юнакам, які схильні до суїцидальної поведінки.

Ключові слова: суїцид, суїцидальна поведінка, депресія, психологічна підтримка, парасуїцид

Самогубство є складним багатоплановим явищем, що привертає увагу психологів, філософів, священнослужителів, лікарів, соціологів і, перш за все, простих людей в усі часи. Сьогодні воно являє собою серйозну проблему громадського здоров'я, що вимагає постійної уваги. Профілактика самогубств, крім зусиль фахівців в області суїцидології, передбачає підвищення рівня знань населення про це явище, що є важливою умовою ефективності попереджувальних програм.

Проблема суїцидальної поведінки є однією з важливих для сучасної України. Наша країна відноситься до держав із високим рівнем суїцидальної активності, а за останні 10 років рівень самогубств зріс майже вдвічі. У 2003 році смерть у результаті самогубства за чисельністю випередила смерть від інфекційних хвороб, хвороб ендокринної системи, смерть від гострого інфаркту міокарду та алкогольного цирозу печінки. Кількість самогубств на 100 тис. населення значно більша за кількість смертей у результаті нещасних випадків, випадкових отруєнь, утоплень

та вбивств. Особливою проблемою в Україні є підліткове самогубство. За останні роки різко збільшилася кількість самогубств серед дітей віком 5-14 років (у наш час це 0,5% самогубств серед усіх вікових груп). Надзвичайно високий рівень самогубств відзначається серед підлітків та молоді, що навчається. У віці до 13 років суїцидальні спроби рідкісні, а починаючи з 14-15 років суїцидальна активність різко зростає, досягаючи максимуму у 16-19 років.

Слід пам'ятати, що багато випадків смерті часто не вдається точно класифікувати. Наприклад, ніколи не можна точно стверджувати, яка частина автомобільних аварій, утоплень, падінь з висоти і, особливо, використання надмірних кількостей наркотиків й алкоголю є навмисними, а яка – нещасними випадками. Це ж стосується суїцидальних спроб, – їх реальне число порівняно зі статистикою швидкої допомоги та лікарень істотно розрізняється, оскільки багато випадків залишаються без уваги або приховуються. Однак проблема залишається, і ігнорувати її, не звертаючи уваги на реальність, не можна.